

УДК 331.2

Лемещенко Наталія Миколаївна

ст. викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Лемещенко Наталья Николаевна

ст. преподаватель кафедры финансов, банковского дела и страхования

Киевский кооперативный институт бизнеса и права

Lemeshchenko Natalia

Senior Lecturer, Department of Finance, Banking and Insurance

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ
INSTITUTIONAL ASPECTS OF ENTERPRISES` DEVELOPMENT

Анотація. Розвиток підприємства – це незворотні, цілеспрямовані та закономірні якісно-кількісні зміни господарської системи підприємства як позитивного, так і негативного напрямку під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Економічний механізм розвитку підприємства полягає у формуванні і визначенні економічних, організаційних, правових та інших умов розвитку економічного потенціалу й підвищення ефективності його використання, тобто визначенні інституційного забезпечення. Теоретичні переваги інституціоналізму, які засновані на визнанні впливу інститутів у формуванні економічної поведінки та досягнення економічної ефективності, вважаються дуже важливим джерелом наукових знань.

Дослідивши різні методи класифікації інституцій за різними авторами, можна зробити певні узагальнення, згрупувавши їх у три великі групи: інститути за рівнем формальності; інститути за галузями (сферами) діяльності; інститути за різними рівнями ієрархії.

Інститути за рівнем формальності поділяються на формальні, неформальні та змішані. Формальні інститути мають юридичне оформлення і являють собою всю правову базу економіки, що формує економічну поведінку людей. Неформальні інститути – розуміють стійкі звички, традиції, звичаї, загалом, все те, що називають культурою організації.

Інститути за галузями (сферами) діяльності: економічні, політичні, правові та соціальні.

Економічні інститути включають правила, що визначають процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання вироблених благ та послуг.

Політичні інститути визначають тип політичної та виборчої системи, заходи політичної стабільності, співвідношення між опозицією та урядом тощо.

Правові інститути визначають законність, тип правової системи, відносини власності.

Соціальні інститути охоплюють правила доступу до охорони здоров'я і освіти, заходів соціального захисту, впливають на гендерний баланс і регулюють в цілому відносини між господарюючими суб'єктами.

Інститути за різними рівнями ієрархії. Виділяють чотири рівні ієрархії інститутів розвитку: інститути, пов'язані із соціальною структурою суспільства; інститути, які визначають правила гри: закони, права власності; інститути, які відносяться до управління; інститути механізму регулювання.

Ключові слова: інституціоналізм, інституції, розвиток, підприємство, формальні інститути, неформальні інститути.

Анотація. Развитие предприятия – это необратимые, целенаправленные и закономерные качественно-количественные изменения хозяйственной системы предприятия как позитивного, так и негативного характера под воздействием факторов внутренней и внешней

среды. Экономический механизм развития предприятия заключается в формировании и определении экономических, организационных, правовых и других условий развития экономического потенциала и повышения эффективности его использования, то есть определении институционального обеспечения. Теоретические преимущества институционализма, основанные на признании влияния институтов на формирование экономического поведения и достижение экономической эффективности, считаются очень важным источником научных знаний.

По результатам исследования разных методов классификации институций согласно разным авторам, можно провести определенные обобщения, сгруппировав их в три большие группы: институты по уровню формальности; институты по отраслям (сферам) деятельности; институты по разным уровням иерархии.

Институты по уровню формальности делятся на формальные, неформальные и смешанные. Формальные институты имеют юридическое оформление и представляют собой всю правовую базу экономики, формирующую экономическое поведение людей. Неформальные институты – устойчивые привычки, традиции, обычаи, и, все то, что называют культурой организации.

Институты по отраслям (сферам) деятельности: экономические, политические, правовые и социальные.

Экономические институты включают правила, определяющие процессы производства, распределения, обмена и потребления произведенных благ и услуг.

Политические институты определяют тип политической и избирательной систем, меры обеспечения политической стабильности, соотношения между оппозицией и властью и т.д.

Правовые институты определяют законность, тип правовой системы, отношения собственности.

Социальные институты охватывают правила доступа к системам здравоохранения и образования, меры социальной защиты, влияют на гендерный баланс и регулируют в целом отношения между хозяйствующими субъектами.

Институты по разным уровням иерархии. Выделяют четыре уровня иерархии институтов развития: институты, связанные с социальной структурой общества; институты, определяющие правила игры: законы, права собственности; институты, относящиеся к управлению; институты механизма регулирования.

Ключевые слова: институционализм, институты, развитие, предприятие, формальные институты, неформальные институты.

Summary. The development of the enterprise means irreversible, purposeful and regular qualitative and quantitative changes in the economic system of the enterprise as both in a positive and negative way, influenced by factors of internal and external environment. The economic mechanism of the enterprise development is the formation and determination of economic, organizational, legal and other conditions of economic potential and increasing of its efficiency, i.e. determining its institutional support. The theoretical advantages of institutionalism which are based on the recognition of institutions' impact in forming of economic behavior and achieving economic efficiency are considered to be an essential source of scientific knowledge.

Examining different methods of classification of institutions by different authors, some generalizations were made, dividing them into three groups: institutions by level of formality; institutions by fields (sectors) of activity; institutions at different levels of the hierarchy.

Institutes by level of formality are divided into formal, informal and mixed. Formal institutions have a legal form and constitute the whole legal basis of the economy, creates economic behavior. Informal institutions mean sustainable habits, traditions, customs, culture organization in general.

Institutions by fields (sectors) of activity are divided into economic, political, legal and social.

Economic institutions include the rules that determine the processes of production, distribution, exchange and consumption of manufactured goods and services.

Political institutions determine the type of political and electoral system, political stability measures, the ratio between the opposition and the government etc.

Legal institutions determine the lawfulness, the type of legal system, property relations.

Social institutions face health care and education issues, social protection measures, affect the gender balance and regulate the whole relationships between economic entities.

The institutions at different levels of the hierarchy. There are four levels of them: institutions related to the social structure; institutions that define the rules: laws, property rights; institutions that belong to the government; institutions of regulating mechanism.

Keywords: institutionalism, institutions, development, enterprise, formal institutions, informal institutions.

Постановка проблеми. Вже декілька десятиліть поспіль економіка України характеризується наявністю системної економічної кризи, що є наслідком переходу країни від однієї економічної системи (адміністративно-командної) до тієї, яка демонструє високу стабільну ефективність в розвинутих країнах світу – ринкової. Цей процес є тривалим і болючим, а існуюча система економічних відносин до сьогодення має державно-регламентуючий характер. Вихід із ситуації, що склалася, безперечно, пов'язаний із розвитком підприємств, як головних суб'єктів ринкової економіки, а забезпечення розвитку підприємств вимагає модернізації його інституціональних аспектів,

зокрема поняття інституцій як основи діяльності підприємств і економічної системи в цілому та їх класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним аспектам розвитку економіки з точки зору інституціоналізму присвячені праці багатьох зарубіжних вчених, серед яких на особливу увагу заслуговують публікації Норта Д.[1], Eggertsson Т.[2], Bush P.D.[3], Jutting J.[4], Bowles S.[5], Beck Т.[6], Williamson О.Е.[7]. Серед вітчизняних вчених доцільно виділити праці Шпикуляка О.Г. [8], Якубенко В.Д. [9], Ткач А.А. [10] та ін.

Вивчення досліджень, проведених зазначеними вченими свідчить про існування суттєвих розбіжностей у поглядах та підходах до класифікації інституцій, у визначеннях даного поняття.

Не дивлячись на значну кількість публікацій за зазначеною тематикою та глибину опрацювання провідними вченими проблеми інституційного забезпечення розвитку підприємств, визначені вище аспекти поняття інституцій залишаються нерозкритими остаточно. Також потребує додаткових досліджень безперечно наявна кореляція між інституціями, окресленими за різними класифікаціями.

Формулювання цілей статті. Метою статті є окреслення інституційних аспектів розвитку підприємств, їх класифікація, а також дослідження взаємозв'язків та взаємозалежностей, що існують між різними інститутами.

Виклад основного матеріалу досліджень. Одним із основоположників інституціоналізму є Д.Норт. Інституції, згідно класифікації Д.Норта, поділяються на формальні і неформальні. Формальні інституції мають юридичне оформлення і являють собою всю правову базу економіки, що формує економічну поведінку людей. З них найважливішими є інститут права власності, договірне право, цивільне і кримінальне право, які визначають економічну поведінку людей. До формальних інституцій він відносить також політичні інститути: конституцію, закони, що регулюють цивільні і політичні права. Набагато

гірше структуровані неформальні інститути, під якими Д.Норт розуміє стійкі звички, традиції, звичаї, загалом, все те, що називають культурою організації [1].

Необхідно зазначити, що розвиток формальних та неформальних інститутів залежить від рівня розвитку країни. Так, у відносно бідних країнах більш важливе значення мають неформальні інститути, оскільки формальні інститути розвинені слабо. Більше того, неформальні інститути в країнах, що розвиваються, можуть замінювати собою формальні інститути. Також, формальні інститути більш піддаються розвитку і зміні, аніж неформальні, що втілені у звичаях, традиціях, кодексах поведінки тощо. Наприклад, із розвитком країни її формальні інститути будуть також швидко розвиватися – збільшуватись кількість і якість ринкових угод, торговельних партнерів, законодавства. А неформальні інститути, сформовані століттями, не можливо швидко і примусово змінити. Разом з тим, на думку Д.Норта, формальні і неформальні інститути повинні доповнювати один одного.

Таким чином, інституції являють собою набір формальних та неформальних політичних, економічних і соціальних норм. Слід зазначити, що для розвитку суспільства, організацій інституції повинні бути хорошої якості, щоб створити можливості для доступу до економічних ресурсів країни для максимальної кількості суб'єктів економіки, і одночасно повинні бути створені механізми для запобігання різного роду зловживань та махінацій.

Відповідно до вчень Д.Норта, якщо інститути являють собою правила гри, то організації та підприємці є гравцями. Тобто, організації виникають в результаті можливостей, що надаються інституційними обмеженнями. За його визначеннями, організації – це групи осіб, ієрархічні структури, які виникають на основі певних інститутів, що працюють на їх основі або служать для їх виконання. Організації можуть бути економічні (підприємства, банки, інвестиційні фонди, кооперативи, профспілки),

політичні (політичні партії, уряд, парламент, міністерства, місцевих органів влади), громадські (церкви, цивільні асоціації) і освітні (школи, університети) [1].

Організації можуть бути як формальні, неформальні або змішані інститути. Формальні організації, як правило, ієрархічно структуровані: прикладом є армія, банки, бізнесові та промислові асоціації тощо. Прикладом неформальної організації є спільнота людей на ринку. Проте, в реальному світі не існує ні чисто формальних, ні чисто неформальних організацій. Тому виділяють також змішані інститути.

На сучасному етапі розвитку інституційної економіки існує значна кількість різних альтернативних визначень інституцій. Але, як правило, мова йде про підходи, які використовував Д.Норт до класифікації інституцій з певними уточненнями або синтезом. Наприклад, ісландський економіст Eggertsson (1990) підтримував концепцію Норта щодо взаємозв'язку між інституціями та трансакційними витратами, щодо поділу інституцій на формальні і неформальні. Але при класифікації інституцій він застосував поділ за фактором зовнішнього і внутрішнього контролю. Наприклад, до факторів зовнішнього контролю можна віднести конституцію, статут, законодавство тощо. А правила внутрішнього контролю виникають всередині організацій – контроль за використанням власних ресурсів, моніторинг виробництва і т.ін. [2].

Цікавим є поділ інституцій за класифікацією Р. D. Bush (1987). Автор поділяє інституції на церемоніальні (статусні) та інструментальні. Під церемоніальними інституціями він розуміє конституцію, основні права, законодавство, а інструментальні інституції, на його погляд, – це методи та інструменти, за допомогою яких втілюють церемоніальні інституції [3].

Ще один підхід до класифікації інституцій виділяють автори S.Bowles (1998), T.Beck (2002), J. Jutting (2003), які поділяють їх на правові, економічні, політичні та соціальні. Так, до правових інституцій автори відносять конституції країни, законодавчу базу, правову систему.

Під економічними інституціями автор розуміє правила, які визначають спосіб розподілу. Політичні інституції – це партійна та виборча системи, контроль влади тощо, а соціальні інституції включають в себе сфери освіти, здоров'я, соціального захисту тощо [3-5].

Дослідивши різні методи класифікації інституцій за різними авторами, можна зробити певні узагальнення, згрупувавши їх у три великі групи:

- 1- інститути за рівнем формальності;
- 2- інститути за галузями (сферами) діяльності;
- 3- інститути за різними рівнями ієрархії.

Інститути за рівнем формальності поділяються на формальні, неформальні та змішані.

Інститути за галузями (сферами) діяльності: економічні, політичні, правові та соціальні.

Економічні інститути включають правила, що визначають процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання вироблених благ та послуг.

Політичні інститути визначають тип політичної та виборчої системи, заходи політичної стабільності, співвідношення між опозицією та урядом тощо.

Правові інститути визначають законність, тип правової системи, відносини власності.

Соціальні інститути охоплюють правила доступу до охорони здоров'я і освіти, заходів соціального захисту, впливають на гендерний баланс і регулюють в цілому відносини між господарюючими суб'єктами.

Інститути за різними рівнями ієрархії. Така класифікація інститутів вперше була запропонована Williamson (2000) і представлена в табл.1. Різні рівні інститутів, що представлені в таблиці 1., не є відокремленими, а швидше, взаємопов'язаними. Більше того, вищий рівень інститутів накладає обмеження на нижчі рівні.

Таблиця 1

Класифікація інститутів за рівнями ієрархії*

Рівень ієрархії інститутів	Назва рівня	Приклад інститутів	Часові рамки
1 рівень	Інститути, пов'язані із соціальною структурою суспільства	Соціальна структура, норми, традиції, звичаї сформовані віками тощо	Довготривалий період часу (сотні, тисячі років)
	Як правило, інститути неформального характеру		
	Змінюються під впливом екзогенного середовища		
2 рівень	Інститути, які визначають правила гри: закони, права власності	Правова, система, закони, договори	Довгий період часу (від 10 до 100 років)
	Переважає більшість – формальні інститути (закони, конвенції). Можуть бути і неформальні, наприклад неписані правила доступу до природних ресурсів		
	Змінюються під впливом екзогенного або ендogenousного середовища		
3 рівень	Інститути, які відносяться до управління	Побудова структур управління як на рівні окремої організації, так і на рівні держави	Середньотривалий період часу від 1 до 10 років
	Формальні інститути		
	Змінюються під впливом ендogenousного середовища		
4 рівень	Інститути механізму регулювання	Механізми регулювання цін, обсягів, розподілу ресурсів, зайнятості	Короткий часовий період до 1 року
	Формальні інститути		
	Змінюються під впливом ендogenousного середовища		

* - сформовано автором на підставі джерела [7].

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, класифікацію інститутів розвитку можна зобразити на рис.1.

ІНСТИТУТИ	за формальністю	формальні	<i>мають юридичне оформлення і являють собою всю правову базу економіки, що формує економічну поведінку людей</i>
		неформальні	<i>стійкі звички, традиції, звичаї</i>
		змішані	<i>поєднання формальних та неформальних інститутів</i>
	за галуззю (сферою)	економічні	<i>правила, що визначають процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання вироблених благ та послуг</i>
		політичні	<i>визначають тип політичної та виборчої системи, заходи політичної стабільності, співвідношення між опозицією та урядом тощо</i>
		правові	<i>визначають законність, тип правової системи, відносини власності</i>
		соціальні	<i>правила доступу до охорони здоров'я і освіти, заходів соціального захисту, впливають на гендерний баланс і регулюють в цілому відносини між господарюючими суб'єктами</i>
	за рівнем ієрархії	1 рівень	<i>інститути, пов'язані із соціальною структурою суспільства</i>
		2 рівень	<i>інститути, які визначають правила гри: закони, права власності</i>
		3 рівень	<i>інститути, які відносяться до управління</i>
		4 рівень	<i>інститути механізму регулювання</i>

Рис.1. Класифікація інститутів розвитку (сформовано автором)

Наведені інститути розвитку існують у взаємозв'язку і взаємозалежностях. Тобто, в межах інститутів за галуззю можна здійснити класифікацію інститутів за формальністю і за рівнем ієрархії, а в межах інститутів за рівнем ієрархії виділити інститути за галуззю й формальністю. Важливість здійснення такої класифікації пов'язана із значною кореляцією між кількістю і якістю інститутів та їх ефективністю використання, тобто розвитком. Особливо важливим розуміння і застосування інститутів розвитку є для України, як країни, що розвивається, оскільки потрібно враховувати різні фактори, умови і наслідки від їх впровадження. Так, наприклад, ендогенний вплив на

інститути може бути відчутний протягом відносно короткого проміжку часу, а зміна інститутів під дією екзогенних факторів, таких як неформальні правила та соціальні норми може зайняти дуже багато часу або ж навіть бути неможливим. Тому політичні реформи повинні узгоджуватися з існуючими соціальними структурами суспільства тощо.

Висновки та подальші дослідження. Розвиток підприємств неможливий без удосконалення інституційної основи їх діяльності. Адже, Україні, що знаходиться на шляху реформування, як ніколи потрібні інституційні зміни, які забезпечать удосконалення законодавчої бази, макроекономічну стабільність, розвиток інфраструктури, покращення інвестиційного клімату тощо. Саме тому, важливе значення належить вивченню класифікації інститутів розвитку підприємств.

За результатами проведеного дослідження здійснено групування інститутів розвитку, яке об'єднує здобутки різних авторів, а також запропоновані певні узагальнення. Відзначено важливість розгляду та аналізу інституцій, визначених згідно різних підходів, не відокремлено одна від одної, а лише у поєднанні та взаємозв'язку з іншими. Саме такий підхід забезпечить їх всебічне та глибинне вивчення, можливість ефективно застосовувати інститути розвитку в області ухвалення економічних рішень та спрямованості їх на підвищення ефективності економічної діяльності взагалі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці теоретичних засад та практичних рекомендацій і підходів щодо безпосереднього аналізу взаємозв'язків між різними інституціями розвитку.

Література

1. Норт, Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки/ Даглас Норт; пер. з англ. І.Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
2. Eggertsson, T. *Economic behavior and institutions*. 1 st ed. Cambridge:

Cambridge University Press, 1990. xv, 385 s.

3. Bush, P. D. The Theory of Institutional Change. *Journal of Economic Issues*, 1987, č. 3, s. 1075-1116.
4. Jutting, J. Institutions and Development: A Critical Review. Paris, OECD 2003 (Technical Paper No. 210) URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/19/63/4536968.pdf>.
5. Bowles, S. (1998), "Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions", *The Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVI, No. 1, March 1998, pp. 75-111.
6. Beck, T., G. Clarke, A. Groff, P. Keefer and P. Walsh (2002), "New Tools and New Tests in Comparative Political Economy: The Database of Political Institutions", Regulation and Competition Policy, Development Research Group, World Bank, Washington, D.C.
7. Williamson, O.E. (2000), "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead", *The Journal of Economic Literature*, Vol. 38, No. 3, pp. 595-613.
8. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку / Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2009. – 480 с.
9. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія / Якубенко В.Д. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
10. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навч. посіб. / А. А. Ткач. – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 304 с.

References

1. Nort, D. (2000) *Instytuttsii, instytuttsijna zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Eggertsson, T. (1990) *Economic behavior and insiitutions*, 1st ed., Cambridge University Press, Cambridge, England.
3. Bush, P. D. "The Theory of Institutional Change" *Journal of Economic*

Issues, 1987, č. 3, s. 1075-1116.

4. Jutting, J. "Institutions and Development: A Critical Review" Paris, OECD 2003 (Technical Paper No. 210), available at: <http://www.oecd.org/dataoecd/19/63/4536968.pdf> (Accessed 20 March 2017).
5. Bowles, S., "Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions", *The Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVI, No. 1, March 1998, pp. 75-111.
6. Beck, T., G. Clarke, A. Groff, P. Keefer and P. Walsh (2002), "New Tools and New Tests in Comparative Political Economy: The Database of Political Institutions", Regulation and Competition Policy, Development Research Group, World Bank, Washington, D.C.
7. Williamson, O.E. (2000), "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead", *The Journal of Economic Literature*, Vol. 38, No. 3, pp. 595-613.
8. Shpykuliak O.H. (2009), *Instytutsi ahrarnoho rynku* [Agricultural market institutions], NSC IAE UAAS, Kyiv, Ukraine.
9. Yakubenko V.D. (2004) *Bazysni instytuty u transformatsijnij ekonomitsi. Monohrafiia* [Basic institutes in transformation economy. Monograph], KNUE, Kyiv, Ukraine.
10. Tkach A. A. (2007) *Instytutsional'na ekonomika. Nova instytutsional'na ekonomichna teoriia* [Institutional Economics. New institutional economic theory], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.